

eni strani Kopitarjev intimni dnevnik, ki govori o njegovih gmočnih razmerah, o študiju, o čustvih globoke hvaležnosti nasproti baronu itd., nam pomaga tudi natanko spoznati nastajanje in potek tiska njegove slovnice, baronovo pomoč pri iskanju zvez z dunajskimi znanstveniki in diplomatsko utiranje poti do Kopitarjevega življenjskega cilja. Prav tako velike vrednosti je za literarnega zgodovinarja kopa drobnih podatkov o protestantskih knjigah, o pisateljih prejšnje in tedanje dobe, o »vižah«, o črkopisu, o etnografski terminologiji, brambovskih pesmi, Vodnikovem delu, za prirodoslovca pa nešteta vprašanja iz mineralogije, kemije, zoologije itd. Zadnje poglavje (Ocena, str. 203—206) povzema in kritično opredeljuje podano gradivo. Da je vsa ta zakladnica vendarle dostopna tudi nespecialistu, je dr. Kidrič opremil izdajo z nadvse temeljitim in skrbno sestavljenim komentarjem. Iskalcu posebnih odgovorov pa odlično služijo pregled literature in kratic ter osebno in stvarno kazalo. Glede opreme gre izdajateljici in Univerzitetni tiskarni vse priznanje, poleg vzorne in reprezentativne tiskarske opreme povečujejo vrednost knjige še 3 reprodukcije (Zoisov portret iz te dobe, Breg 1760—1765 in Gasparijeva perorisba Zoisove palače ok. 1808). Tako se Zoisova korespondenca 1808—1809 v vsakem pogledu dostojno pridružuje Kidričevi izdaji Primčeve korespondence in častno uvršča v dolgo serijo avtorjevih znanstvenih del.

Pri tej priliki naj mimogrede opozorim na najdbo originalnega Zoisovega zapisa vločnice »Joj dekleta...«, ki se v knjigi omenja na str. 22, ne pa tudi na str. 10. To pesem poznamo doslej le iz Grafenauerjeve objave »Iz Kastelčeve zapuščine«. Omenjeni izvirnik je shranjen v UB pod Ms 368, Slavische Sammlung 3. Zapisan je s svinčnikom s Zoisovo roko na 3. strani omota, ki vsebuje cirilski rokopis, armenski alfabet, variante k Leonori, somatološko terminologijo i. dr. S tem je torej podan odgovor na vprašanje, odkod Kastelcu predloga za ta zapis. Nepojasnjeno pa še ostane, ali je to Zoisov prevod kake arije ali pa morda katera iz zbirke njegovih »viž«.

Alfonz Gspan

MIŠKO KRANJEC: DO ZADNJIH MEJA. Naša založba. — Ne zato, ker bi šlo morda za slabo ali povprečno delo, marveč ravno zavoljo njegove vrednosti se ob tem Kranjčevem najnovejšem romanu vnovič vsiljuje nerazveseljiva misel, da je problem slovenskega pisatelja še dandanašnji prav tako pereč in nerešen, kakor je bil za Cankarjevih dni. Usoda ne nudi slovenskemu pisatelju kaj prida izbire: če ni poklicni pisatelj, ga pomalem, a stanovitno izpodjedata poklicna tlaka in nedostatek časa, da bi se posvetil ustvarjanju, če si je naložil na pleča križ poklicnega umetnika, mora v borbi za bore vsakdanji kruh proizvajati pre-naglo in preveč. Tako bi tudi pričujoči roman, eno najtehtnejših del Miška Kranjca, ne bil samó med najboljšimi v slovenskem pripovedništvu, temveč bi tako po svoji vsebinski kakor tudi po svoji umetniški kakovosti z vso pravico zaslužil, da bi se mu odprle duri v široki svet, če bi se mu pisatelj, odrešen eksistenčnih skrbi, mogel izključno posvetiti vsaj leto dni. Zakaj njegove pomanjkljivosti ne spadajo med tiste, ki se porode že hkrati s samim osnutkom in idejo umetnine, niso »konstitucionalne« vrste in zato neodpravljive; ne, roman je glede zasnove povsem neoporečno delo, samo v obdelavi se razodeva prehuda naglica — rokopis se še ni utegnil dodobra »vležati« ter se v miru prekvasiti, in že je moral na trg. Zategadelj so njegove napake skorajda brez izjeme take narave, da bi jih bilo mogoče iztrebiti z eno samo podrobnejšo predelavo.

Sevé te ugotovitve pisatelja le deloma opravičujejo, kritike pa ne odvezujejo dolžnosti, opozoriti tudi na senčne strani njegovega dela.

»Do zadnjih meja« je povest o prekmurskem obrtniku, kolarju Senčeku, ki se je v Ameriki izkopal iz revščine, se po povratku v domovino razšel s svojo družino, se potlej zalezel v politiko, postal poslanec in nesebičen zagovornik revnega ljudstva, se zaljubil v ženo bogatega podjetnika in začel na spolzki politični poti nevarno drseti v korupcijo in neznačajnost, pri ponovnih volitvah propadel, doživel novo notranjo preobrazbo ter naposled pod večer svojega življenja našel svoj mir tam, kjer je nekoč začel: v kolarski delavnici, v eni tisočernih delavnic, v katerih se ubada za golo življenje tisto preprosto ljudstvo, ki ga ima polna usta toliko njegovih reševalcev in ki ima vendarle tako malo resničnih, iskrenih prijateljev. To je roman o politični karieri preprostega človeka iz ljudstva, na staro vižo o razliki med teorijo in prakso uglašena zgodba o tem, kako težko je v resnici delati za ljudstvo in kako težko je dandanašnji v areni javnega življenja obvarovati neobteženo vest in neomadeževane roke — in še bolj zgodba o tem, kako globok prepad zeva med pravimi, življenjskimi potrebami ljudstva pa med tistim reklamiranim delovanjem, ki si po navadi lasti monopol nad vsemi njegovimi telesnimi in duhovnimi blagri. Nazorom o politiki, ki jih razlaga Senček pač tudi v pisateljevem imenu, bi bilo sicer mogoče včasih oporekati. Najsi tudi je le preveč res, da je politika prenekaterikrat grda in umazana zadeva, ki »ni in ne bo nikdar rodila človeštvu kruha«, zakaj zgolj »zemlja je, ki rodi«, vendar ni povsem gotovo, ali je dandanašnji resnično »svet, v katerem živimo... za nas pretežak, preveč zamotan, da bi ga mogli s preprosto pametjo razumeti«, zavoljo česar nam »nič drugega ne preostane, kakor da se vrnemo in se zakopljemo v polja« (str. 459). Politika je kljub vsemu torišče, na katerem se tudi odloča usoda ljudskih množic, čeprav morda pogosto ne v njihov prid, in na katerem se tudi bije borba za njihove pravice in potrebe. Je torej mogoče politično udejstvovanje v načelu odkloniti ter mu meni nič tebi nič obrniti hrbet? Vendar je Kranjec v svojem romanu poudaril veliko žgočih, kričečih resnic, je izpovedal mnogo spoznanj, kakršna so dostopna edinole pisatelju, ki je iz ljudstva izšel, z ljudstvom neposredno živi ter ž njim v resnici misli in čuti.

Roman je menda doslej Kranjčeva najobsežnejša stvaritev. Dasi glede samega dogajanja ni kdo ve kako bogato in razgibano delo ter ga označuje neka lagodna monotonija, saj se dejanje nenehoma prepleta s precej obširnimi pisateljevimi meditacijami (kar je sploh ena tipičnih oznak Kranjčevega pisateljevanja), razodeva v celoti vendarle prijem polnokrvnega epika in spada med tiste redke pripovedniške tekste v naši književnosti, ki jih je z vso pravico mogoče označiti za romane v pravem pomenu besede. Četudi ni Kranjec s tem svojim delom ne v času ne v prostoru zajel posebno širokega kompleksa pojavov in človeških usod, je ž njim vendar izpričal svojo sposobnost, graditi na veliko in velikopotezno črpati iz življenjske stvarnosti. (Morebiti bi ne bilo pretirano terjati od njega, naj bi se slednjič lotil svojega »vélikega teksta«, se pravi, mogočne, zolajevsko ali tolstojevsko temeljite podobe svoje domače pokrajine in njenega ljudstva, obsegajoče nekaj desetletij njene socialne in duhovne usode od robotanja pod madžarskimi fevdalci do današnjih dni.)

Vendar Kranjec tudi za to delo ne more zahtevati le brezpogojne hvale. Predvsem se je tudi tokrat vse preveč na široko razpisal in boleha roman na precejšnji razvlečenosti. Avtorjeva razglabljanja, kakor se sama po sebi nemara prijetno bero, zlasti kadar se lirično razmahne, so se kajkrat le malce prehudo

razrasla na rovaš dejanja in njegove dinamike, ki že tako in tako ni kdo ve kako omotična, in to kajpak na bralevo pozornost ne more kaj prida izpodbudno vplivati. Tako je dobil tudi marsikateri prizor epizodnega značaja poudarek, kakršen mu po njegovi pomembnosti nikakor ne pritiče in ki ni v pravem sorazmerju s celoto. Narobe pa je pisatelj na drugi strani odmeril Senčkovemu vstopu v politiko izredno malo prostora, je bil ravno ob tem najvažnejšem prelomu svoje zgodbe naravnost nerazumljivo stiskaški z utemeljitvami in pojasnili, ki je ž njimi sicer tako radodaren ob slednjem in tudi najobičajnejšem dejanju svojega junaka in ki bi bile prav ob tej priložnosti dokaj bolj upravičene kakor marsikje drugod. Kranjec je v situaciji pripravil to Senčkovu nenadno odločitev na bore štirih straneh (in še od teh je eno porabil za poslančev govor), in ta junakov salto mortale je tako bliskovit, nepričakovan in že skoraj čudaški, da je v zelo rezkem nasprotju s celotno zgradbo romana ter učinkuje spričo njegove siceršnje razvlečenosti hudo neprijetno. Če je Kranjec žrtvoval neprimerno manj usodnim dogodkom v Senčkovem življenju cela poglavja, bi prav tega nikakor ne smel odpraviti tako na kratko — ali naravnost povedano: tako površno. O vseh Senčkovih pripravah za politično udejstvovanje poroča pisatelj na eni sami strani (109 — 110; roman jih obsega 480) — in pri tem je Senček v politiki popoln novinec ter dela sprva povsem na lastno pest, kar pomeni, da je zanj vstop v politiko združen s čisto izjemnimi težavami in terja od njega dokaj več truda kakor se po navadi godi poslanskim kandidatom. Ali Senčku gre njegova stvar kar naprej čudovito gladko od rok; še preden je bralec kaj določnejšega izvedel o njegovem udejstvovanju, ga že jamejo snubiti politične stranke in pisatelj opiše njegovo pot do prvih uspehov kar nekako mimogrede na kakih dveh straneh. O tem, kaj Senček prav za prav dejanski počne, je pisatelj nenavadno skopih besedi, zgolj to je znano, da mož popotuje po vaseh in da doživi nekaj avantur. Zaradi te nenavadne pisateljeve redkobesednosti se dejanje romana ravno v tem najpomembnejšem trenutku nekako nalomi in zgodba na vsem lepem obvisi v zraku, postane nekam meglena, malone nerealna in neverjetna; te strani — odlomki 6. poglavja prvega dela — so gotovo najšibkejši del romana, katerega konstrukcija bi morala biti prav tu najtrdneje zvarjena, a je komaj za silo zlepljena — bralec skoraj začuden strmi, zakaj pisatelj ga na tem mestu ni prepričal. A Senčkovu politično delovanje ostane tudi dalje nekam zavito v meglo, dasi ne več v tolikšni meri kakor v omenjenem poglavju. Medtem ko pisatelj vestno poroča o vseh početjih zasebnika Senčeka, je precej manj potraten s pojasnili o ravnanju politika Senčeka; tu se le bolj omejuje na namigovanja, o Senčkovih poslanskih dejavnosti prav za prav samo referira, izjema so v tem pogledu le njegove zveze z zetom drjem Lahom in njegovo stranko. Tudi marsikateri prizor iz Senčkovega življenja v prestolnici boleha na tem, da se godi v nekem neotipljivem, slabo predstavljenem okolju — čutiti je, da tu Kranjec ne piše po lastni izkušnji, marveč le bolj konstruira.

Z zgoraj opisano napako v kompoziciji romana se družijo tudi neka šibkost v psihološki utemeljitvi dejanja. Senček namreč zaide v politiko povsem nepričakovano, navdih, naj bi postal poslanec, ga obide kar na lepem na nekem političnem shodu, pri katerem je docela po naključju navzoč; do tega prizora (t. j. do str. 105) se v njem podobne skomine niti enkrat samkrat ne zdramijo — in vendar je pri priči ves obseden od tega načrta ter se mu na mah posveti z vso strastjo in vztrajnostjo, ki jo le zmore. Vrhu tega se skraja vrže v politiko iz popolnoma egoističnega in nič kaj vzornega nagiba, da bi se zopet »povzpел«, iz nekakšnega občutja manjvrednosti, ki je celó malce nizkotno: hoče se namreč

tudi »maščevati« nad tistimi, ki so ga v času njegove gmotne polomije poniževali. Ali ko jame agitirati med ljudstvom, ga njegova beda tako presune, da se mahoma ves spremeni: »Pozabil je na svoje maščevanje in zdaj stojijo okoli njega ljudje lačni resnice, pravice, lačni kruha, ozebli, nagi, bolni in bedni« (str 125). A ta njegov notranji prerod je nekam prenagel, da bi mogel biti docela verjeten, ne sicer prenagel glede vpliva zunanjih okoliščin, ki ga povzroče, pač pa po tem, da ni pisatelj v Senčeku že prej nakazal dovolj psiholoških pogojev za tako pomembno katarzo. Zakaj Senček, kakršen nastopa v prvih poglavjih, ne daje v zadostni meri slutiti poznejšega prijatelja bednih in ponižanih, zlasti pa ne tistega pravičnika, kakršen postane in ostane vso prvo dobo svoje politične kariere. Tako učinkuje ta nagla, psihološko preslabo pripravljena Senčkova izpreobrnitev skorajda malce naivno; pisatelj temu psihološkemu problemu le ni bil docela kos in namesto da bi bralec čutil s Senčekom in odobral njegovo početje, jame malone dvomiti v resnobo tega vihravca, ki se je celo v svojih letih zmožen tako po bliskovo izpremeniti iz volka v jagnje — zakaj grešnik, ki se prehitro in preveč zlahka skesa, bržkone ne bo kaj prida vernik.

Med šibkejšimi stranmi Kranjčeve zgodbe je treba dalje omeniti tudi Senčkovo razmerje do Piščančeve Beti. Nemara namreč vendarle ni prav verjetno, da bi se ta mlada, življenja žejna ženska zaljubila v Senčeka, ki se navsezadnje le bliža šestemu križu — najsi ni dvoma, da je še dovolj mladosten možak, predvsem pa resnično zanimiva, nevsakdanja osebnost, ki ji ne manjka neke posebne privlačnosti. — Naposled tudi ni mogoče zamolčati Senčkovih prehude gostobesednosti, ki jo je pisatelj zlasti proti koncu romana vse premalo odločno krotil.

A vse drugačna so tista poglavja, v katerih opisuje Kranjec Senčkov notranji razkroj, ko ga dobi v roke mestna gospoda in se kot poslanec »pogospodi«, ko se, ves oslepljen od svoje pozne, melanholične, brezupne ljubezenske strasti, izneveri svojemu ljudstvu in samemu sebi, zabrede do kolen v politično brozgo ter se dá zapeljati celó v denarne nečednosti. Te strani, pisane z resničnim čustvom, pa tudi s tistim mirnim, strpnim razumevanjem človeške kreature z vsemi njenimi lepotami in zablodami, ki je tako značilno za Kranjčevo življenjsko filozofijo in po katerega zaslugi zna biti ta pisatelj ljudem tako nepristranski sodnik — te strani izpričujejo resnično mojstrsko roko in pravi pisateljski prijem. Sploh je Senček, kolikor pisatelj ne terja od njega zgoraj omenjenih psiholoških akrobacij, eden najzanimivejših in najizrazitejših značajev, kar jih je Kranjec kdaj izoblikoval. Ta preprosti človek iz ljudstva, posebej s filozofsko žilico in povsem izvirnim, nekako stoičnim pogledom na svet in ljudi živi res polno, sproščeno življenje, v katerem uveljavi in razdá vse svoje življenjske sile in ki je zategadelj po svoje veliko in poetično. Kljub vsem svojim zmotam in pregreham — saj je v Ameriki celó oropal človeka — gre Senček skozi življenje v bistvu vedno enako čist in nedotaknjen, otroško iskren do sebe in drugih ljudi in otroško pokoren ukazu življenja. Senček je mojstrovina prekmurskega pisatelja, ki premore dragoceno sposobnost, da ljudi ne gleda šablonsko; zato se mu rode izpod peresa vsi pristni in živi, najsi tudi niso prav zmeraj zadosti energično izklesani.

V senci osrednje Senčkove postave se je morala zadovoljiti z vlogo bolj ali manj pomembnega statista marsikatera osebnost tega romana, najsi ni mogoče Kranjcu glede nobene nič bistvenega očitati. Le Piščančeva Beti je nemara za spoznanje neizdelana, ne dodobra pojasnjena, kakor je Senčkov prijatelj Zerdin morda včasih nekoliko medel. Dasi le bežno orisan, je Senčkov zet, odvetnik dr. Lah, izvrsten predstavnik svojega poklica. Senčeku v nekem pogledu

zelo sorodna narava je njegova hči Verona, ki se po svoji zanimivosti najbolj uveljavlja izmed vse pestre množice najrazličnejših postav iz vseh socialnih plasti, kmetov, še po põli kmečke vaške jare gospode, podeželskih denarnih veljakov, parvenijev in inteligentov, ki spremljajo Alojza Senčeka v njegovi bedi in slavi, v njegovi človeški veličini in klavrnosti »do zadnjih meja« človeškega življenja.

Ivo Brnčič

NAZORI O NAJZAPADNEJŠIH SLOVENCIH. Nazori o najzapadnejši slovenski jezikovni meji v preteklih dobah nihajo med skrajnostmi, ki so za desetine in stotine kilometrov narazen. Nekam bajna taka skrajnost je Tumovo mnenje, izkresano predvsem iz krajepisnih imen, da se Slovenci v te kraje niso priselili, temveč da so tu že od tedaj, ko so prišli iz Adamovega rebra, ali najkasneje od tistega leta, ko so pod babilonskim stolpom vrgli zidarsko žlico od sebe in se razlezli s čredami po vseh Alpah in s plugi po gornji Italiji. Najtreznejšo nasprotno skrajnost srečamo v mnenju Milka Kosa, da je potekala zapadna jezikovna meja že v srednjem veku približno kakor danes (Mužac — Pušja vas — Humin — Neme — Čedad — Kormin — Gradišče — Devin). Med tema dvema skrajnostima se gibljejo ostale inačice, ki so usedlina večje ali manjše mere vse-slovanskega navdušenja posameznih raziskovalcev in večje ali manjše zgodovinske podkovanosti.

Letos se je to vprašanje nanovo rahlo razburkalo ob ustanovni listini »Slovenske bratovščine sv. Hieronima v Vidmu iz leta 1452.« (Confraternita di S. Gerolamo degli Schiavoni), ki jo je dr. Anton Urbanc objavil v fotografskem posnetku, prepisu in prevodu v »Glasniku Udruženja aktuara Kraljevine Jugoslavije« (Godište IV., br. 1—2) in v posebnem odtisu v 200 izvodih (Ljubljana 1940, str. 23, tisk Jugoslovanske tiskarne). Urbanc pretresa ta spomenik predvsem kot »najstarejšo listino zavarovalno-pravne zgodovine Slovencev« in pravi, da more »predstavljati moja razprava le medel oris bratovščine s stališča zavarovalno-pravne zgodovine«, zlasti ker ni utegnil pregledati kakšnih osemdeset zvezkov (quaderni) o delovanju bratovščine od 1412 do 1795. Sklepa, »da je predstavljala slovenska naselitev v Vidmu močno narodno skupino, vsaj od XI. stol. dalje« in izvaja: »Med temi Slovenci sta morala vladati močan duh skupnosti in močna narodna zavest. Le tako je razumljivo, da so se tako povezali med sabo in imenovali svojo cerkveno bratovščino po sv. Hieronimu, ki je že tedaj veljal za narodnega svetnika južnih Slovanov, zlasti Slovencev in Hrvatov. Našim prednikom je bila vodilna misel ohraniti svoj nacionalni živelj in ga med seboj povezati tudi gospodarsko z vzajemno pomočjo, ki je v omenjenem statutu tako daleč pravno in gospodarsko razvita, že glede na veliko število zavarovalnih panog, da lahko smatramo to bratovščino kot prvo predhodnico slovenskega in jugoslovanskega zavarovalstva sploh. Nacionalni moment je igral veliko vlogo. Poleg cerkveno-vzgojnega in karitativnega značaja te cerkvene bratovščine je bil važen tudi nacionalen moment. Slovenci v Vidmu, verjetno skupaj s Hrvati, ki so romali preko Vidma v Rim, so morali imeti izredno močno narodno postojanko, saj so se rekrutirali iz premožnejših slojev: trgovcev, hišnih posestnikov, le premožni Slovenci so bili tako izvoljeni v dvajsetčlanski (prav: dvanajstčlanski) odbor«.

Isto misel poudarja pozneje: »Bratovščina pomeni združitev vseh narodnih slojev in ima narodno obeležje in to na osnovi prostovoljnega pristopa«. Podobno na str. 8: »Slovenci v Vidmu so bili v svojem socialnem delu daljnovidni. Hoteli